

Із давніх часів селилися понад Дніпром-Славутою різні племена й народи. Особливо приваблювала їх місцевість, де розливалася велична ріка, вбираючи у себе річки й річечки, утворюючи численні острови й острівці. Простяглася та місцевість від Хортиці аж до урочища Паліївщина, де нині місто Нікополь побудовано. Козаки, оселившись на берегах Славути, назвали це місце Великим Лугом, батьком його величали за те, що годує-напуває та ще й притулок дає.

У давні часи, коли могутній Дніпро-Славути загрожував людям своїми грізними кам'яними іклами, а цариця, на ім'я якої змінили назву українського поселення Половиця**, ще не народилася, багато дивних справ на нашій землі відбувалося. Про деякі з них я тобі, любий друже, розповім.*

Сонячний чоловічок

Коли вже те в Бога й діялось, але стояла на березі Славути-Дніпра, в містечку Новий Кодак, саме біля дерев'яної церкви св. Миколи***, жила дівчина-сирота. Звали її Орися.

Батьки в Орисі давно померли, а інших родичів не було. От і довелося небозі стати служницею в одного жадібного пана, щоб так-сяк прожити. Хоча, як там проживеш? У лахміття вдягалася, у хліву спала, всю важку та брудну роботу справляла. І раділа, коли пан суху скоринку кине, подекуючи: «Тобі, ледарці, й цього забагато. Ач, які щоки на моїх хлібах наїла!»

От якось пан прискіпався до Орисі і навіть сухої скоринки не дав. «Не заслужила, така-сяка, – каже. – А щоб я тебе батогамі не пригостив, виший для моєї нареченої рушника. Щоб були на ньому квіти срібні та півники з золотими гребінцями. І щоб уранці ті квіти розкривалися, а півники – кукурікали».

Нічого не вдієш. Погнала дівчина панських гусей до річки, сіла й заплакала.

– Навіщо, – вимовляє, – рідна матусю, ти мене одну, беззахисну, полишила? Що ж мені робити? Як той рушник шити-вишивати, коли у мене навіть голки немає?

Сидить Орися, у річку гіркі сльози ронить. А по річці стежечка золота вистилається, прямісінько до сонця. І бачить Орися, що йде по тій стежці Сонячний чоловічок.

– Добридень, Орисю, – вітається. – Я твоєї матусі посланець. Просила вона передати тобі оцей рушник. І подає дівчині точнісінько такий рушник, як пан вишити звелів.

Зраділа дівчина, подякувала чоловічкові, наказала матусі уклонитися і до пана побігла. Віддала йому рушник, він зрадив, у скриню заховав і говорить:

– Вміла рушника вишити, умій і чобітки для моєї нареченої пошити. І не прості, а сап'янці, з золотими підборами і щоб як ступить моя наречена крок, то в неї з-під чобітка злотий вискакував. Інакше отримаєш батогів!

Пішла Оріся до річки, сіла й заплакала.

– Що ж мені робити? – дзвняєгає****. – Як ті чоботи пошити, коли в мене навіть сап'яну немає?

Сидить, у річку гіркі сльози ронить. А по річці стежечка золота вистилається, прямисінько до сонця. І бачить Оріся, що йде до неї по золотій стежці Сонячний чоловічок.

– Добридень, Орісю, – наче душа до душі говорить. – Я твоєї матері посланець. Просила вона передати тобі оці чобітки. І простягає дівчині точнісінько такі чобітки, як пан пошити звелів.

Вона, звичайно, зраділа, не знає, як чоловічкові й вклонитися, матері ласкаві слова передати наказує. Взяла чоботи – й до пана. Він подивився, за пазуху чобітки сховав і сичить.

– Бачу, погана служнице, що ти лінки справляєш. Де, така-сяка, до цих чобітків шовкова суконька, лебединим пухом прикрашена, морськими перлинами та коралюми шита? І щоб до обіду впоралася. Інакше скуштуєш батогів!

А самому з думки не сходить:

– Як проста дівка такі дорогоцінні речі зробити зуміла? Мабуть, їй хтось допомагає. Ну ж бо, дізнаюся, та цього умільця до роботи приставлю. Розбагатію, з королівною заморською одружуся, сам королем стану!

Пішов за Орісею потихесеньку та у куцах сховався. А вона, бідна, біля річечки сіла й плаче, гіркі сльози ронить. А по річці стежечка золота вистилається, прямисінько до сонця. І йде по тій стежці Сонячний чоловічок, до Орісі посміхається.

– Бувай здорова, дівчинко, – благовістить. – Я твоєї матері посланець. Просила вона передати тобі оцю суконьку. І подає дівчині точнісінько таку суконьку, як пан описував. – А ще прийми матері благословення, бо більше передати тобі їй нічого.

Оріся ту суконьку бере, до землі чоловічку тричі вклоняється, від щирого серця дякує.

– Спасибі за ласку, – відповідає їй чоловічок. – І прощай.

Тут пан із куців як вискочить! Схопив Сонячного чоловічка й кричить:

– Піймався, такий-сякий! Будеш віднині мені служити!

Так не вдалося панові Сонячного чоловічка втримати. Як у народі кажуть: коло носа в'ється, а в руки не дається. Спалахнув чоловічок – і пропав. І пан разом з ним спалахнув. Так і згорів ущент. Залишилася від нього купка попелу. Дмухнув вітерець, попіл розвіяв. І уздріла Оріся, що на тому місці лежать рушник, квітами та півниками шитий і чобітки червоні, сап'янові.

От їй і закортіло.

– Дай, – кмітить, – вдягну суконьку та чобітки, хоч у воду на чарівне вбрання помилуюся.

Вдягла, кинула погляд у воду і застигла. Дивиться на неї з блискучої поверхні чи князівна, чи й королівна. Поки вона так стояла, їхав понад берегом значний козак. Побачив Орису і одразу ж закохався.

– Стань, красуне, моєю дружиною, – мовить. Вона й погодилася.

Незабаром вони одружилися і жили в любові та радості все життя.

Тут тобі і казочці кінець – пішли баби у танець, за ними дідок шкутильгає, голосно промовляє: «Діло йде до кінця, до весільного вінця. А ти, друже, Богу молись, а сам трудись, бо наша казочка скінчилася – справа завершилася».

* Кам'яні ікла – пороги Дніпра.

** Цариця, на ім'я якої змінили назву українського поселення Половиця – Йдеться про російську царицю Катерину II, а наше величне місто Січеслав-Дніпропетровськ побудовано на місці давнього козацького села Половиця.

*** За свідченнями історика XIX ст. Ф.°Макаревського, у 1645 р. в містечку Новий Кодак стараннями місцевих мешканців було побудовано дерев'яну церкву св. Миколи. Цю дату можна вважати початком міста Дніпропетровська.

**** Дзвзянгати – говорити плаксиво.

Як молодий лоцман чортову сімейку переміг

На березі Славути-Дніпра, якраз напроти Кодацького порогу, стояло село Лоцманська Кам'янка*. Мешкали у тому селі лоцмани, що через небезпечні дніпрові пороги кораблі та плоту переводили. Чи не найдосвідченішим серед місцевих лоцманів був старий Охрим. Жив дідусь у маленькій хатинці разом із єдиним онуком Михайлом, якого старий лоцман змалку своєї справи навчав.

Хлопець вправно веслував і ходив під вітрилом. Дідусь розповів йому, як кожен поріг називається, чим небезпечний і як ту небезпеку оминати можна, але сам, без діда, перепливати ті пороги хлопець не наважувався.

Якось занедужав дід. Покликав онука і каже:

– Здолали мене бісові болячки. Поїдь на той бік Дніпра, привези криву Мотрю. Кажуть, краще за неї ніхто лікувати не вміє.

Онук одразу весла схопив, човник на воду спустив та й поплив. Тільки від берега – як знялася страшена буря. Підхопив вітер човника і гонить до порогів. Михайло пристати до берега намагається, на весла налягає – та де там. Несе його човник прямісінько на валуни, туди, де поміж гострими кам'яними іклами дід Славута кипить, сичить білою піною, холодні краплі розбризкує.

А перший – Кодацький поріг, що поблизу від села Кайдаки, довгий, сажнів зо двісті**, з великою кількістю каменів, бочок, валунів та стрімких

перекатів. Як підхопить корабель чи пліт течія, то про швартування годі й мріяти і тільки лоцман знає, куди спрямувати рух свого корабля.

Довелося Михайлові все, що дідусь розповідав, пригадати, всі вміння свої застосувати. Повів він човника вузькою водяною стежкою поміж чорним, загрозливим камінням. Стрибає човник з хвилі на хвилю, от-от перекинеться.

Аж бачить хлопчина: ліворуч острів, на острові – величезна темна башта червоним полум'ям горить-міниться. Що ж то? Думав-гадав Михайло, ніяк не згадає, чи розповідав дідусь про таке диво. Вирішив до острова пристати. Незчужся, як підхопила човник хвиля і потягла до берега. Юнак і радий. Причалив, човника до каменя прив'язав, і пішов до башти.

Чує, двоє говорять: перший жалісно, а другий йому басом поважним відзивається. Пішов було до них, та й одразу за скелю сховався, бо ледь-ледь до чортів*** не потрапив. Їй Богу! Бачить: сидять на мармуровій лаві два чорти. Один миршавий такий, худий, засмучений, а другий – гладкий і поважний. Ну, Михась вуха нашорошив, слухає.

Малий за роги хапається, рідкою гривкою трясє, скавчить:

– Захворів синок його низької темності, кольками страждає. Він, злидений, хотів дитя нехрещене проковтнути, а йому, бач, козак у пащу скочив та ще й із хрестом за пазухою. Застряв, клятий козачина, – і ні туди, ні сюди. От дізнається його темна милість, що я, вихователь незграбний, за спадкоємцем недодивився, відправить мене у заслання на Січ Запорозьку. А там же ті братчики**** – тьху, яке слово мерзенне! – наді мною знущатимуться. Йой-йой, бідолайчик я зі щербатою долею!

– Любиш ти, Миршавцю, бідкатися, – невдоволено відповідає гладкий чорт. – Дурних шукаєш, щоб допомогли тобі за так.

Худий заялозив по лавці, наче на розпечену сковороду впав, почав приятеля вмовляти:

– Чому ж за так? Та я тобі за ліки, що ти їх у кривої Мотрі поцупив, чим завгодно гаразд віддячити. Якщо те правда, що вони від усього зцілюють, хочеш, то забирай хоч би й мій чудовий кожушок з риб'ячого хутра. Або іржаву коцюбу. Навіть дві! То як, Гладунцю, уділиш мені тих ліків? Як почув Михась про ліки, що від усіх хвороб лікують, зрадив. "О, – шурупає, – цього мені і треба! Дід одразу б одужав".

А тимчасом гладкий каже.

– Йди собі, мені подумати треба, який викуп з тебе за скляночку з ліками взяти.

– Та мене вже нема, нема! – підстрибнув миршавий і втік.

Замислився гладкий чорт, сидить, хвостом крутить. А Михайло – не будь дурнем – взяв каменяку нічогеньку, підкрався та й стуконув чорта по голові. Той звалився та очі від жаху заплющив, а юнак забрав у нього скляночку з ліками – і до човника.

Взявся за весла, наліг... Таки правду кажуть: "Бог не без милості, козак не без долі". Виплив Михайло – й до діда. Віддав скляночку, про все розповів. Старий Охрім довго не думав, випив ліки, і мить тієї ж миті одужав.

Живуть далі: дід через пороги кораблі та плоти переводить, а онук йому допомагає. От, просить дід Михася на обід юшку зварити. Той човник на воду спустив і поїхав. Тільки від берега – як знялася страшенна буря. Підхопив вітер човника і гонить до порогів, не дає до берега пристати. І занесла юнака буря через Кодацький та Сурський пороги аж до Лоханського.

Несе вода човник, а Михайло весла склав, за щоглу вчепився, дивиться навкруги. Він-бо хлопець меткий, зрозумів, що це не проста буря, а чортячі витівки.

А треба тобі, любий друже, знати, що на Дніпрі, саме в Лоханському порозі, посередині русла були розташовані три невеликі острови, а між ними два проходи. Один – глибоченький, лоцмани Лоханню прозвали; від нього і весь поріг стали називати Лоханським. І був у ті часи на одному з трьох островів, на якому – не скажу, бо й сам достеменно не знаю, найголовніший чорт Вернивод.

Доповіли йому налякані чорти, що Михась ліки, для чортового сина виготовлені, відібрав і відтепер злиденній дитині сто років страждати доведеться. Розлютився Вернивод не на жарт, вирішив Михайла покарати.

Пристав човник до берега. Дивиться хлопчина, а на острові дві темні башти стоять, червоним полум'ям горять-міняться, і виходить йому назустріч сам головний чорт – Вернивод. Страшений, огроменний, нахнюплений, з оттакенними зубами, ратиці в нього гострі, вуса, наче в ката, а на потилиці довге пасмо стирчить. Крутнув хвостом, миттю менші чорти з'явилися і Михася схопили.

– Гр-ру, – гарчить Вернивод, – спіймався, злодію, щоб тебе трясло й не переставало! За те, що ліки, для мого синочка призначені, вкрав, я тобі помщуся. Один раз тобі поталанило, але тепер на порятунок не сподівайся. Залишишся моїм рабом до скону-віку.

Повели парубка у башту, чорт влігся на тапчан і наказує.

– Я спатиму, а ти мені пасмо розчісуй. Тільки обережно, бо інакше я тебе... фр-р... фр-рр...

Заснув Вернивод. Почав Михась пасмо розглядати. Дивиться: у чорному волоссі три волосини сяють: жовта, блакитна й зелена. Михась, не будь дурнем, – раз! – і вирвав у Вернивода ті волоски.

Підскочив чортяка, хвостом крутить, тільки марно. Безсилим став, Упав чорт навколішки, благає Михася, щоб відпустив його, а навзаєм обіцяє забратися з порогів назавше.

– Дивись, чортяко, – загрожує парубок. – Як дізнаюся, що ти бодай один човен або пліт потопив, повернуся, і тебе не помилую!

Сказав – і до човника. Повертається додому, а дід Охрім вже тужить. Не сподівався старий онука живим побачити. Розповів йому Михайло про Вернивода, а дід як по лобу себе лясне! Згадав, що йому колись дід

розказував, начебто ростуть на голові у головного чорта три волосини, які йому владу дають: жовта – над сонцем, блакитна – над водою, а зелена – над землею. Як побажає нечистий зробити людям велику капость, то за жовту смикне і одразу сонце хмари закриють. Смикне зелену – усі посіви нанівець знищить, смикне блакитну – розлютиться Дніпро-Славута, хвилі до небес здійме, почне топити людей і човни, змивати прибережні села. А вже як смикне усі три – настане світу кінець...

Помізували вони вдвох і вирішили зашити ті волосини у Михасеву ладанку. Зашили й радіють, бо не зможе відтепер чортяка народне життя поганити.

Живуть далі: дід Охрім через пороги кораблі та плоти переводить, а онук Михайло йому допомагає. Якось сидять у хаті, чують: "Рятуйте, люди добрі!" Вибігли з хати, аж дивляться, серед ріки дівчина потопає. Б'ється, сердешна, наче пташечка скиглить.

Ускочив Михась у човник і тільки від берега відплив, як знялася страшена буря. Погнав вітер човника до порогів, і занесла юнака буря через вісім порогів аж до останнього, дев'ятого – Вільного. Його старі лоцмани ще Вовчком називають, адже є на тому порозі найнебезпечніше місце – вузький прохід Вовче горло, промитий водою між двома скелястими островами, які лежать майже посередині річки.

Потрапив човник у течію. Підхопила його течія, круто обернулася вліво, спрямовуючись у Вовче горло. Дивиться парубок: на одному з островів – Крячиному, стоїть палац із трьома темними баштами, і башти ті червоним полум'ям горять-міняться.

Вийшла з палацу та дівчина, що у річці тонула, посміхнулася Михайлові привітно. Махнула рукою – і попрямував човник прямісінько до острова. Кинувся юнак до дівчини, біжить, біжить, а наблизитися не може, наче стіна між ними. Вдарився Михась в ту стіну щосили, стіна луснула, впав він до ніг красуні, а вона зареготала зловтішно і на чортиху перекинулася.

– Що, – вискалюється, – не сподівався? Ти, сквернавець, щоб тобі віку, як у кози хвіст, мого синка хворим залишив; чоловіка спотворив, сили чарівної позбавив, і тепер ми посміховищем для усього чортячого роду стали! За це тобі віддячу так, що і шкура на тобі закипить! Та я ж з тебе товчеників нароблю, та я тобі...

І пішла язиком чесати, як тільки баби вміють. Дивиться юнак, що на пальці в тої чортиці сяє каблучка, діамантами прикрашена, і чортиця все тієї каблучки торкається, наче перевіряє: чи на місці вона.

Зметиковав парубок, що не проста то каблучка! Спостеріг момент, коли чортиця пильність втратила: лається, наче пісню співає. Той підскочив він до нечистої і каблучку з пальця зірвав. Чортиха зблідла, затряслася й іншої пісні заспівала.

– Любий Михасику, – воркотить, – ти такий офітний*****, такий неабиякий... Поверни мені каблучечку, а я тобі за це усі скарби, що на берегах Дніпра сховані, віддам.

Довго вона ще просила-вмовляла парубка, щоб каблучку повернув, та він шитися у дурні не збирався. Примусив чортицю присягнути, що піде вона разом із своєю сім'єю за дев'ять глибин, туди, куди півнячий голос не доходить. Вона туди-сюди, а робити нічого – присягнула.

Віддав їй юнак каблучку, а сам до діда поквапився. І зажили вони заможнo та щасливо: дід Охрім через пороги кораблі та плоти переводить, а Михась йому допомагає. З часом досвідченим лоцманом став, синів своїх навчати почав.

Чорти відтоді пороги покинули, і духу їхнього не стало. Тому кораблів на порогах битися стало менше, хіба кому не поталанить, або лоцман з кермом не впорається...

А три волосини – жовту, блакитну та зелену, у ладанку зашиті, Михась сину своєму передав, той – своєму. Так воно і тяглося, поки не загубив якийсь необережний нащадок тієї ладанки. Де вона тепер, Бог зна. Тільки зрозуміло, що вони ще в добрих руках, бо народ наш був, є і вівки на Україні рідній житиме.

Ось так, любий друже, буває. Чи то правда, чи брехня, не знаю, тільки саме так народ бає.

* Лоцманська Кам'янка - село, входило до південно-східної частини міста Дніпропетровськ. На заході межувало із запорізьким селом Мандриківка, на півдні - з козацьким містечком Старі Кодаки. На заході села були побудовані житлові масиви Перемога-5 і Перемога-6.

Ця місцевість була заселена з будівництвом фортеці Кодак у середині XVII століття.

** Довжина Кодацького порогу – 186 сажнів. Сажень – давньоруська одиниця вимірювання відстані. У XVII ст. основною мірою був трьохаршинний сажень, що дорівнював 2,16 метри.

*** ...сидять на мармуровій лаві два чорти – етнограф Дмитро Яворницький писав, що лоцмани боялися не самих порогів, а чортів, які в них сиділи.

**** Братчики – так себе називали козаки, бо всі були членами православних церковних братств. Під братствами розумілися суспільства, що склалися з православних осіб різного звання і стану, для служіння потребам і користі православної церкви, для протидії зазіханню на її права з боку іновірців і розкольників, для розповсюдження та затвердження духовної просвіти.

***** Офітний – хороший.

Бронзовий, срібний, золотий

У давні часи – років зі 200 тому, а може, і більше, у селі Половиця* один поважний козак жив. У того козака-удівця був єдиний син – Юрко. Тільки народився він таким слабким, хворобливим, що, коли виріс, то навіть шаблю в руці втримати не міг. От прийшов козаку час помирати.

Кличе він сина, каже йому: "Як помру, то три ночі приходь до мене на могилу. Обіцяєш?" Син пообіцяв. Умер козак, поховали його, настає ніч. Хлопець труситься – так йому боязко, а що поробиш? Обіцянку треба виконувати.

От, прийшов, всівся під кущем. Дивиться: небо хмарами вкрилося, темно, хоч в око стрель. Опівночі розкрилася земля, піднявся старий козак.

– Чи тут ти, сину? – питає.

– Тут, батьку.

– Ну, – каже старий козак, – то привітаймося. Дай, потисну твою руку.

Юрко руку простягнув. Батько потиснув так, що хлопець знепритомнів. А коли отямився вранці, то побачив, що один палець на правиці в нього бронзовий став.

Наступної ночі знову приходить Юрко на могилу. Сидить під кущем, зорями милується – воно, бач, наче срібні монети по темно-синьому оксамиту розкидані. Опівночі розсунулася земля, піднявся старий козак.

– Чи тут ти, сину? – питає.

– Тут, батьку.

– Ну, – каже старий козак, – дай твою руку потисну.

І потиснув так, що хлопець впав без пам'яті. А коли отямився, то побачив, що другий палець на правиці в нього став срібним.

Третя ніч видалася ясна. Господнім оком місяць за сиротою спостерігає, підбадьорює. Опівночі батько піднявся і промовив:

– Потисну, сину, я твою руку востаннє. Усе що мав, залишаю тобі у спадок, тобі ним і володіти.

Потиснув синові руку так, що той тільки вранці опам'ятався. Дивиться, а третій палець у нього – золотий.

"Ну, – маракує, – я й раніше жодній дівці не приглянувся, а тепер, такий каліка, тим паче нікому не потрібен. Піду світом, може знайду свою долю". Знайшов удома краєць хліба та й пішов собі.

Йде-йде, аж дійшов до Дніпра. Хотів на інший бік перебраться, та де там! Ні моста, ні порому немає. Стоїть він, сумує. "Йой, – белькотить, – що за життя в мене нещасне!" Підняв руку, а палець бронзовий – раз! – ворухнувся несподівано. І цієї ж миті поєднав береги старого Славути міст бронзовий. Зрадів Юрко, перейшов на правий бік – тут міст зник. Пішов хлопець берегом, мріє собі: "Попрошуся до братчиків, вони мене обов'язково до себе візьмуть, бо ж я тепер можу їм у нагоді стати".

Йшов-йшов, аж до порогів дійшов. Зголоднів, заморився. "От би, – химерить, – переплисти ці пороги. Розповідав батько, що Січ за ними. А ну, спробую срібним пальцем ворухнути!" (Він дарма, що хворобливий, а розум мав добрий). Ну, то й підняв руку, ворухнув срібним пальцем. Аж дивиться, на воді, біля берега, човник срібний з'явився. Недовго думаючи, сів Юрко у човник, а в того вітрила самі піднімаються, самі вітром надимаються і сам він пливе.

Переплив пороги, зійшов на берег, а човник зник. Юрко дивиться: куди далі йти? "Ех, – зітхає Юрко, – куди ж його далі йти? От би мені коня!" Підняв руку, золотим пальцем ворухнув і прибіг до нього золотий кінь. Всівся хлопець у золоте сідло, повід схопив, кінь крок ступив і знову зупинився. Оглянувся Юрко, а кінь вже на Січі.

Прийняли козаки Юрка до куреня**, обмундирували добряче, пістолі дали, кинджал. Як їм, запорожцям, на інший берег треба, то кличуть Юрка. Він пальцем ворухне – ось і міст. Потрібно за пороги потрапити – сідають у срібного човника і плывуть вільно. Бажають кудись дістатися – знов до хлопця звертаються. Кличе він тоді золотого коника, козаки за ним шикуються, а кінь той їх у яке завгодно місце за три кроки проводить.

Тільки недарма люди бають, що поголос по всьому світу швидко йде. Дізнався якийсь негодящий панич про Юркове вміння мости порухом пальця зводити. Відправив служників, вони хлопця спіймали, до панича привели. Той Юркові наказує:

– Будеш відтепер мені слугувати. Побудуєш міст через річку на землях мого маєтку. Як люди через міст їздити побажають, то мені грошики за дозвіл платитимуть. А охочих багатенько буде. От я швиденько і розбагатію.

– Не буде по-твоєму, – відповідає хлопчина.

– Ах ти, такий-сякий, – кричить панич. – Мені відмовляти! Отримаєш зараз канчуків***, на все погодишся.

– Щоб козак, та якомусь зачучверілому паничу підкорився? – закричав Юрко. – Не бувати такому!

Вихопив кинджал і відрубав собі бронзового пальця. Злякався панич мужнього вчинку парубка і відпустив його.

Ну, то Юрко далі козакує. Коли потрібно – перевозить братчиків на срібному човнику, коли ж необхідно дістатися кудись швидко – золотого коника викликає.

Тільки недарма люди бають, що поголос по всьому світу швидко йде. Дізнався якийсь вояк про Юркового човника. Зібрав загін таких самих, як і сам, бідних воїв, і взяли вони юнака у полон.

– Ми на човнику за пороги плаватимемо, там купці та селяни заможні, то стануть їх гаманці нашими, – вихриплює вояка. – А хто – га-га-га! – нам відмовить, того татарам продамо. Усі гроші нарівно ділитимемо. Чим не гарне життя?

– Ах ти, розбійник, – обурився Юрко. – Як язик твій поганий таке бовкнув? Чи ж буду я наш хрещений люд ображати?

– Та я тебе на дибу****!.. – заволав вояк.

– Гниляк ти, – зневажливо пхекнув молодий козак. Вихопив пістоль, срібний палець відстрелив і пішов. Козакує далі. Коли треба – покличе золотого коника і той загони козацькі в яке завгодно місце за три кроки переводить.

Тільки не дарма люди бають, що поголос по всьому світу швидко йде. Дізнався про Юркового коника войовничий князь. За його наказом ув'язнили юнака, до князя привели.

– Ти, непотребе, – бридливо цідить слова князь, – відтепер мою волю чинитимеш. Викликай свого коня, поведеш мої полки Запоріжжя воювати.

Юрко туди-сюди, а руки ж у нього зв'язані, охорона навкруги. Він подумав-подумав і погодився. Заревли сурми, забігали джури, полки шикуються.

Викликає Юрко свого коника, у золоте сідло скочив, повід схопив, кінь один крок ступив, другий, третій та й стрибнув у безодню. І все військо князеве за ним...

Чи загинув Юрко, чи ні, – не знаю. Казали люди, що врятував його золотий коник. Тільки відтоді приїздить він до тих, хто у велику скруту потрапив, кому допомога конче потрібна. Гомонять, не єдиний раз він гетьману Хмелю**** допомагав, коли той військо збирав, аби свободу Україні здобути.

Історію цю розповів мені дід Пилип. Як розказав, то захрип. Тепер на моєму подвір'ї сидить, молоко з медом п'є й мовчить.

* На місці колишньої козацької слободи Половиці знаходиться центр Дніпропетровська. Назву Половиця пояснює старовинна легенда: У давні часи від Нових Кодаків до Старих уся гора понад Дніпром була вкрита високим лісом і густими чагарниками, а поміж ті зарості на галявинах росла висока трава і ніколи не косилась, бо людей тоді у слободі було мало, та й зими стояли теплі та короткі: за всю зиму заледве місяць годували худобу сіном. На тих галявах росло дуже багато полуниць. Коли вони достигали, то здавалося, що трава було густо скроплена кров'ю. Коли люди їхали возом через ті галяви, то обіддя на колесах робилися мокрі і такі червоні, неначе обшиті червоним сап'яном. Од цих-то полуниць за давніх ще часів у Січі слободу прозвали Половицею.

** Курінь – у козаків був водночас і місцем мешкання, і оборонною спорудою.

*** Канчук – батіг або нагайка.

**** Діба – знаряддя катувань у середньовіччі.

***** Гетьман Хмель – так називали Богдана Хмельницького.

Про жадібного парубка

Жила у давнину в селі Старі Кодаци вдова Пилипиха з сином Іваном. Жила не те щоб заможна, але й не злиденна. Пилипиха шила-вишивала, а Іван рибу ловив. З того й жили.

Усе б нічого, тільки не любив Іван працювати; до вподоби було йому мріяти, як би добре було розбагатіти: чи скарб старовинний знайти, чи то із дочкою якогось пана багатого побратися, бо ж за рибу великі гроші хіба отримаєш?

От пішов він якось порибалити, сів у човника. На середину Дніпра заплив, сіті закинув і чекає. Аж дивиться – застрибали поплавки, сітка ходуном заходила. Він схопився, потягнув... Витягує, а у сітці русалонька б'ється. Така молоденька, ще зовсім дівча. Волосся зелене до пояса, губки коралові, а очі чорні-пречорні, як незвідані Дніпрові глибини. Вона квилить жалібно, наче чаечка, просить-молить Івана: "Відпусти мене до батька й матері!"

А Іван їй:

– Ще чого! Ось я тебе зараз візьму, у бочку посаджу та до панського палацу відвезу. Пан за тебе мені цілий гаманець золота подарує. Спочатку я собі череду корівок куплю, потім другу, потім... та що! Розбагатію, сам паном стану!

– То ж тобі золото потрібне? – запитує русалонька.

– А кому воно не потрібне? – дивується Іван.

– Відпусти мене, а я тобі дам золота стільки, скільки віднести зможеш, – пропонує русалонька.

– Що ж я, дурень, таку дивину з рук випускати? – регоче парубок. – Дай тобі волю, ти й втечеш, тільки й бачили.

– Я – старшого дніпрового водяника дочка, – відповідає русалонька. – А нам, підводним мешканцям, брехати не можна. Збрешемо – вода для нас отрутою стане, кісточки пороз'їдає, у воду перетворить.

І таки вмовила Івана, пообіцяла показати місце на дніпрових порогах, де скарбниця її батька знаходиться. Зрадив парубок, русалоньку у воду опустив, але з сітки не ослобонив. Веслує за її вказівками і приговорює: "Коли допливемо, тоді й відпущу".

Пливли вони, пливли, допливли до Монастирського острова, того, що вище Кодацького порогу. Русалонька Івана повчає:

– Гляди: сам острів крутий, високий, оточений скелями, і тільки одна північна сторона його полого. У повноводдя її водою заливає. Саме у цій стороні наша скарбниця. Зараз вода низько стоїть, то ти зможеш до скарбниці дістатися. Візьми луску з мого хвоста і йди понад берегом. Як побачиш два стовпи гранітні, а між ними – кам'яні брили стоять, то підходь туди сміливо. Торкнися лускою до лівого стовпа, поміж брилами пройди – і відкриється тобі батькова скарбниця.

Пам'ятай, що в скарбниці довго бути не можна. Як перший півень заспіває – одразу ж повертайся. Не встигнеш – на кам'яну брилу перетворишся, вхід до скарбниці охоронятимеш. Зрозумів?

Іван покивав поблажливо, луску з хвоста русалоньки схопив і побіг мерщій за золотом. Біжить, а назустріч йому величезний рак, такий старий, аж моховинням вкритий, людським голосом до парубка звертається: "Повернися!". Іван ногою рака як пне, той у повітря підлетів, на гострі камені впав. Біжить молодик далі, а до нього чайка кидається, криком кричить: "Повернися, бо загинеш!" Він у неї камінчиком поцілів, далі побіг.

Ось і два стовпи гранітні, а між ними – кам'яні брили стоять. Він до стовпа лускою торкнувся, поміж брилами пройшов – і відкрилася йому водяникова скарбниця.

Скільки ж там срібла-золота, перлин та коралів, прикрас та коштовностей було! Як побачив Іван ті скарби, наче розум втратив. Кидається, хапає, "Мое! Все моє!" – кричить. Зняв сорочку, рукавами горловину затягнув і почав у неї золото сипати. Насипав, аж дивиться: далі золото грудками лежить. Він туди. А воно чим далі, тим купи більші. Йшов, йшов, обирав найбільший кусень. Намагається підняти, а той такий важкий, що й з місця не зрушиш. Він коло нього порпався, порпався, аж чує, десь далеко півень: "Ку-ку-рі-ку-у-у!" Тут руки-ноги в нього обважніли, в очах потемніло...

А Пилипиха сина чекала, чекала, стурбувалася, побігла на берег. Нема сина. І човник зник. Що таке? Розпитує сусідів, ті теж нічого не знають. Бідна мати вже й плакала, і долю проклинала – немає сина.

Ну, вона жінка розумна була, от і надумала таке: зварила величезний горщик пшоняної каші, олією змастила, принесла на берег, біля води сіла і давай грудочки каші у воду кидати. А сама плаче-ридає, ронить гіркі сльози коло води.

Припливло риб сила-силенна. Штовхають одна одну, грудочки хапають, аж із води вистрибують. Поїли кашу, а Пилипиха до хати побігла, новий горщик із кашею принесла. Наїлися риби і вирішили добрій жінці подякувати. Виплив могутній осетер, до берега наблизився, чемно жінці вклоняється й мовить:

– Дякуємо тобі, добра жінко. Ти нас смачною кашею пригостила, а чим ми тобі віддячити зможемо? Бачимо, горе у тебе. Мабуть, грошей немає? То подаруємо тобі перлин безцінних або намистин коралових.

Пилипиха відповідає:

– Не потрібні мені ні перлини безцінні, ні намиста коралові. Хочу тільки знати: чи не бачили ви мого сина Івана?

Риби подумали, подумали.

– Ні, – кажуть, – не бачили.

– То, може, знаєте, де він подівся?

– Не знаємо! – кричать.

Осетер подивився на них:

– О, – говорить, – а щуки хижої немає. Де вона?

Припливла до нього щука.

– Я тут, добродію.

– А чи не бачила ти сина цієї доброї жінки – Івана?

– Бачила, – клацає зубами щука. – Він разом із молодшою донькою старшого водяника на Монастирський острів поплав.

Зраділа Пилипиха. Подякувала щуці і просить осетра, щоб допоміг їй Монастирського острова дістатися. Той охоче погодився. Посадив жіночку собі на спину і якнайскоріше її до острова довів.

Подякувала вона осетрові й пішла берегом. Йде, бачить: чайка з поламаним крилом на каменюці сидить, від болю стогне. Пожаліла її жінка, перев'язала крило своєю хустинкою.

– Хто ж, – питає, – тебе, нещасну, так знівечив?

Відповідає їй чайка.

– Злий парубок це зробив, ой, злий! Я його від смерті врятувати намагалася, попереджала, що не треба йому до водяникової скарбниці йти, а він все ж пішов, та ще й каменем в мене поцілив.

– Який він був? Чорнявий чи білявий? – затремтіла Пилипиха.

– Чорнявий.

– А чи не була в нього сорочка кетягами калини прикрашена?

– Була.

Зрозуміла жінка, що то її син зле наробив, вклонилася пташці низенько і просить:

– Вибач, пташечко, сина мого нерозумного за те, що тебе понівечив, доброю порадою знехтував. Тільки чує серце материнське, що потрапив він у біду. Допоможи мені його знайти, а я перед тобою його провину спокутую.

Подивилася на Пилипиху чайка і промовила:

– Бачу, що ти жінка добра й правдива – крильце мені перев'язала та ще й за сина повинилася. Допоможу я тобі. Йди-но далі. Як побачиш два стовпи гранітні, а між ними – кам'яні брили стоять, то підходь і подивися уважно навкруги, шукай луску від русалчиного хвоста. Як знайдеш, торкнися нею лівого стовпа і заходь до скарбниці. Пізнаєш сина – твоє щастя. Не пізнаєш – все одно виходь, бо як не встигнеш до першого півня, то сама на кам'яну брилу перетворишся.

Подякувала Пилипиха чайці й далі пішла. Йшла-йшла, аж он ті стовпи кам'яні, величезні, кілька кроків до них залишилося...

Вона було туди, та ледь на величезного рака, такого старого, аж моховинням вкритого, не наступила. Лежить рак, стогне, а біля нього два маленькі рачки повзають, тоненько схлипують "дідусю! дідусю!", підштовхують старого до річки, тільки сил в них не вистачає

Зупинилася Пилипиха, розглядає рака, а той ледь хвостом ворухить, просить її:

– Допоможи мені, добродійко, води дістатися.

Ну, вона його підняла і обережно у річку відпустила. Рак – шубовсь! – і на дно опустився. За ним і рачки маленькі кинулися.

Повернулася жінка до стовпів, та чує, кличе її хтось:

– Стій! Почекай!

Вона повертається, а це старий рак. І такий вже бадьорий, ніби й не помирав щойно.

– Зажди, – пропонує, – мене, старого, послухай. Знаю я, що шукаєш ти свого сина. Образив він молодшу доньку нашого водяника, от вона його й зачаклувала. Тільки ти не сумуй. За твоє добре серце подарую я тобі скляночку з цілющою водою. Як зайдеш до водяникової скарбниці та пізнаєш

сина серед усіх кам'яних брил, покропи його водою з цієї скляночки. Він і оживе.

Вклонилася Пилипиха ракові та до стовпів підійшла. Заходилася луску від русалчиного хвоста шукати. Туди-сюди, аж бачить, щось між двома камінцями виблискує. Нахилилася – а це луска. Така собі величенька, веселковими промінцями виграє.

Підняла її Пилипиха і до лівого стовпа приклала. Одразу ж водяникова скарбниця їй і відчинилася. Зайшла до неї жінка і застигла: крок зробити не може, бо дивовижним килимом вкривають землю срібло-золото, перлини й коралі, прикраси та коштовності.

Скільки б жінка там стояла, невідомо, тільки кинулася їй в очі сорочка синова, червонцями засипана. Підбігла до неї мати, схопила, почала золото висипати та рукою торкнулася кам'яної брили, що поруч стояла. Торкнулася та й скрикнула, бо була та брила теплою. Пилипиха знову до брили руку притулила, а їй в долоню ледь чутно: стук! стук!

"Та це ж Іванкове серце б'ється!" – зраділа мати. Дістала скляночку з цілющою водою, що рак їй подарував, та брилу й окропила. Тріснула брила, маленькими камінцями додолу стекла, і замість купи каміння перед матір'ю її Іван постав. Схопила Пилипиха сина і мерщій на світ вільний потягла, подалі від зачарованого золота, від русалчиної помсти.

Мати синові не докоряла. Він вже й сам, мабуть, зрозумів, що не слід чекати добра від чужих грошей, тому й не взяв зі скарбниці жодної перлини, жодного червінця. А як вийшов на світ Божий, тричі матері вклонився, вибачення попросив. Побачив рака – йому вклонився, за спасіння подякував. А чайку додому взяв і годував, допоки у неї поламає крило не зрослося.

Відтоді Іванка як підмінили. Покинув він мріяти про незбагненне, у матері в усіх справах поради просив, а працювати почав так, що вона й нарадуватися не могла. Не розбагатів Іван, але жив добре, ні в чому лиха не знав. Помираючи ж, залишив дітям та онукам заповіт: "Роби, небоже, то й Бог допоможе".

А коли моя бабуся мені цю казочку розповідала, то ще й додавала: "Пам'ятай, Гнате, невелика справа родитися багатим та вродливим, краще родитися при долі та щасливим".

Легенда про трьох братів

Було це за часів великого гетьмана Богдана Хмельницького. Побачили січовики, що загорілися фігури* у степу, зрозуміли, що у Дикому Полі** татарський загін бешкетує, от душа в них загорілася, кров заграла. Скочили на коней, і, дарма що ніч темна була, мерщій навздогін розбійникам кинулися, мирних селян рятувати.

Їдуть, дивляться – хутір у степу. Заскочили до хутора, а там усі хати порожні стоять, і біля кожної лежать мерці. Почали гукати, чи є хто живий. Відповіла їм одна жіночка. Вона, бач, у ямі за хатою сховалася, от татари її й не знайшли.

– Скільки їх, бісових дітей, було? – запитують козаки. – Куди поїхали, не бачила?

– Загін невеликий, – відповідає, – сотня, може. І куди поїхали, бачила. Ондечки туди, попід гайком, убік озера. Та ви краще візьміть мене з собою, я все покажу, бо в мене чоловік теслею був, ми з ним до лісу частенько ходили, то кожна стежка, кожне дерево мені знайомі.

Козаки відмовляються, бо це супроти правил, щоб жінку до загону козацького приймати. А вона наполягає: розказала, що чоловіка її татари у полон забрали, а він майстер на всі руки, про якого не тільки у Кодаках***, але й у самому Києві знають. Тож треба його негайно визволити, бо хто до Кафи**** потрапить, навіки там і залишиться.

Що поробиш? Порадилися братчики і "Добре!" їй сказали. Вона одразу на коня скочила і гайда!

Скачуть козаки за невірою день, другий женуться. Дощ їм головоньки мие, вітер крижаними пальцями розчісує. На третій день пішов сніг густий, лапатий, завірюха завила, сліди білим килимом укрила. Дивляться козаки, аж попереду, у сніговому заметі шапка лежить. Вони до шапки, а там і людина змерзла. Татари, щоб зручніше тікати, покинули цього небогу на морозі без кожуха. Він і зомлів. Заголосила жіночка, заквилила, бо впізнала свого чоловіка.

Зупинився загін, козаки вогнище запалили, почали бідолаху відігрівати. І таки ж відігріли! Звичайно, залишили їм того-сього, ну там поїсти і коней двійко. А самі далі поїхали, татар наздоганяти.

Чи наздогнали козаки ту невіру, не знаю, але знаю таке: дісталися чоловік з жінкою до слободи Половиці, де її родичі мешкали, і там зажили собі потихеньку. І народила влітку та жіночка трьох синів: в одного волосся темне, наче ніч беззоряна, кров'ю людською полита, другого з чубом сріблясто-білим, наче сніг у місячну ніч, а третього з кучерями вогняними, що як вогонь горить-переливається.

Зачудувалися люди: що за диво дивне? А мати й пояснює: це на них мітка тієї біди та того горя, що відчувало моє серце. Перший синок – наче та темна беззоряна ніч, коли татари на село наше наскочили, родичів та друзів повбивали; другий син – це той сніговій, що сліди до коханого чоловіка замітав; а третій син – то полум'я жагуче, що до тями мого милого привело. А сусіди знову: "Оце так штука! Діти ж не ростуть не щоднини, а щогодини!" І справді, день скінчився до вечора ще не добіг, як хлопці, наче десятирічні, поставали. А наступного дня в них вуса повиростали. Такими парубками стали, що де там!

Вклоняються батькам:

– Благословіть, рідні батечку й матусю, до Січі Запорізької їхати, козакувати.

Батьки благословили.

Ну, то й поїхали на Січ. Братчики їх до загалу прийняли, тому-сьому навчили. А тут і звістка прийшла, що збирає гетьман Богдан військо, щоб свободу Україні здобути.

Пішли брати зі своїм полком до Жовтих Вод, де козацькі сили розташувалися. Прийшли, намет розкинули, відпочивають. Тут звуть до полковника. Той їх розпитує: де, звідки, що вміють. Вони розповіли. Він каже:

– Батько наказав неодмінно фортецю**** взяти. Ніяк не можна, щоб вона у нас в тилу залишалася. Збирайтеся, підете разом із загоном.

Вони мерщій зібралися й пішли.

А треба тобі, любий друже, сказати, що то була неабияка фортеця. Будували її за проектом іноземних інженерів. Прямокутник валів із бастіонами по кутах був неприступним для татарських чи козацьких загонів. Із трьох боків фортецю оточував глибокий рів із набитими загостреними дубовими палям, а з боку Дніпра крутий берег гострим камінням засипано, тільки тоненька стежечка до води в'ється. Єдина ж брама з підйомним мостом була укріплена двома вежами. Не підійдеш до стін. А хто спробує, на того з високих мурів каміння кидають, смолу гарячу ллють, із мушкетів та гармат стріляють.

Дісталися фортеці, взяли її в облогу. Тільки скільки його сидіти? Якнайшвидше треба впоратися, а гармат у них нема, навичок до облоги фортець теж. Вони покрутили і так, і сяк, прикинули на різні лади, – нічого не вдієш, треба у наступ йти. От тільки поки вони до тих валів доберуться – загинуть усі. Що робити? Вийшли тоді вперед три брати.

Підняв руку старший брат, в якого волосся темне, наче ніч беззоряна, кров'ю людською полита, – серед білого дня спустилася на землю темрява. Тряхнув середній брат чубом, наче сніг у місячну ніч, сріблясто-білим, пішов сніг, а в рівчаку з гострими палями вода змерзла. Зраділи козаченьки, кинулися до фортеці, почали тоненькою вервечкою до стін підніматися. Тільки мури височенні, через них без драбин не залізеш. Дихнув тоді третій брат з кучерями вогняними, що як вогонь горить-переливається. Зайнялася кам'яна стіна, наче солом'яна, і за хвилину зникла.

Отак запорожці фортецю й захопили. Дивляться: а брати ж зникли! Шукали серед мертвих – немає, серед живих – теж.

Дізналася мати, що сини її пропали, й пішла світом діточок шукати. Йде вночі і мариться їй, що ондечки ж, старший син передує, ось-ось вона його дожене. Та де там! Сходить сонце, і син зникає. Виє завірюха, а в її завиваннях бідна жінка чує голос середульшого сина. Кличе-кличе, та все дарма. А як втомиться, сяде відпочити, запалить багаття, то у вогні бачить обличчя молодшого сина. Тільки обняти вона його не може – полум'я не дозволяє, тріщить, сичить люто: "Він мій, мій!"

Ось так воно буває. Чи правда воно, чи брехня – не знаю. Цю історію розповів мені дід Панас. От завтра він прийде до вас, у нього й питайте.

* Фігури – сигнальні вогняно-димові споруди у козаків, побудовані з бочок, залитих смолою.

** Дике Поле – у цьому тексті: місцевість між лівою притокою Дніпра – Самари і верхів'їв притоків Південного Бугу – Синюхи та Інгула.

*** У Кодаках – Нові Кодаки, розташовані на правому березі Дніпра у прирічковій долині вище по Дніпру на 10 км за центр Дніпропетровська. Були важливим місцем перевозу через Дніпро торгового шляху з Полтавщини на Січ перед Дніпровими порогами.

**** Кафа (Кефе) – провінція Османської імперії, що існувала в Північному Причорномор'ї в 1475–1774 роках (сучасна Феодосія).

***** Фортецю взяти – йдеться про фортецю Старі Кодаки, яка знаходилися на правому березі Дніпра напроти Кодацького порогу, 10 км нижче теперішнього Дніпропетровська, на території села Старі Кодаки. За наказом Б. Хмельницького була захоплена 1 жовтня 1648 року козацьким загоном під командуванням полковника Максима Нестеренка (за іншою версією – полковника Ніжинського полку Прокопа Шумейка) і перетворена на опорний пункт українського війська.

Ця легенда – вигадка автора. Насправді події розвивалися так: опинившись у скрутному становищі, обложені пішли на переговори. 1 жовтня були укладені почесні умови капітуляції гарнізону, який покинув Кодак озброєним, залишивши у фортеці лише артилерію й прапори, і пішов на Чигирин.

Легенда про кам'яну бабу

У прадавні часи на землях Скіфії (саме так у давні часи йменувалися землі України) кочували половецькі племена.

Одна з величезних орд – Улашевичі – мала свої стоянки у Синьому лісі на річці Самарі*. Нині слідами поселень половців залишилися хіба назви, як от Половиця – колишня запорозька слобода – історичний центр Дніпропетровська-Січеслава. Про давніх мешканців цього поселення я тобі, любий слухачику, зараз і розповім.

Так от, на цьому саме місці, де зараз розташований наш Січеслав, знаходився багатий аул**, що входив до складу орди хана Улаш-огли. Урядував ним Котян із племені Тертер-оба. У Котяна була дочка, струнка шістнадцятирічна красуня Діяна. Коли вона співала – замовкав жайвір у висоті неба, а коли танцювала для свого батька – очі його починали сяяти, наче два сонця. Усі воїни коша були закохані в красуню, а вона, привітна та весела, до усіх ставилася дружньо.

Найсильніші та найбагатші воїни не тільки коша, але й усього куреня*** мріяли назвати її своєю дружиною; кожен марив блискучими чорними очима, довгими, аж до землі, косами, тоненькими смаглявими зап'ястками, маленькими босими ніжками...

Коли ж батько пропонував Діяні обрати чоловіка, дівчина вперто хитала головою. Вона відчувала себе щасливою, бо маленька пташка, що

живе у серці кожної дівчини, ще не прокинулася і не заспівала їй чарівної пісні кохання.

Але настав і її час. Завжди весела, красуня засумувала: вона покохала. Тоді пішла Діяна до батька і обняла його коліна.

– Чого бажає моя люба донечко? – ніжно попестив її шовкові коси Котян.

– Батеньку, – відповіла дівчина, – порадій за мене: я кохаю і кохана.

– Хто цей щасливець? – зрадів батько.

– Один з простих та бідних мешканців нашого аулу, – сказала Діяна. І додала: – Батеньку, я помру, якщо він не стане моїм чоловіком.

Замислився старий Котян. Він безмірно любив свою доньку і ніколи їй не відмовляв.

– Не хвилюйся, донечко. З багатим посагом увійдеш ти до помешкання свого чоловіка. Хіба немає в нас сім разів по двадцять коней? Хіба замало кіз та овець? Хіба не стоять у нашій юрті на дорогоцінних килимах три скрині: перша – із заморськими тканинами; друга – з шовковим, шитим золотими нитками одягом; і третя – з твоїми золотими та срібними прикрасами? Все це отримаєш ти, коли підеш до чоловікового помешкання. Назви ім'я свого обранця.

– Це Скол, батеньку.

– Ну, що ж, – зітхнув Котян, який мріяв, що стане родичем когось із синів Тертер-оба, – Скол – найкращий воїн та цілкий стрілець із лука.

Подякувала Діяна батькові і з радісною звісткою побігла до коханого.

Незабаром мудрий Ведан – шаман аулу – поєднав молодих іменами Землі та Води, Вітру та Вогню. Дружно зажило молоде подружжя. А небавом народився в них синок; назвали його Косак. Діяна сяяла – не було жінки, щасливішої за неї.

Тільки не дарма кажуть люди, що життя – не білий пухнастий килим, а жорстка ряднина, гаптована чорними смугами. Захворів маленький Косак. То від холоду дрижить, то від жару мліє. Що батьки не робили, – не одужує дитина.

Побігли вони до шамана. "Допоможи, мудрий Ведане", – благають. Вдарив Ведан у свій бубон прадідівський, віками намолений. Уклонився на чотири боки, із Землею і Водою, Вітром і Вогнем радитися почав. Стемніло навкруги, піднявся сильний вітер, а потім тричі вдарив грім.

Засмутився Ведан і тихо сказав:

– Земля та Вода, Вітер та Вогонь радять батькам нагодувати хвору дитину печінкою старого тура, що неподалік нашого аулу живе. Тільки попереджають: якщо помилитися, першим пострілом тварину не вбити, лихо спіткає і вас, і весь наш рід.

Подякувало подружжя мудрому шаману й додому повернулося. Дивляться, – зовсім погано дитині. Гірко заридала Діяна, а Скол почав гострити стріли та лук налагоджувати. Потім поцілував жінку й пішов.

Цілий день шукав він тура. Вже під вечір, коли вкритий піною, захрипів стомлений кінь, побачив Скол у кущах темну постать. Зрадів Скол, і, недовго думаючи, вихопив гостру стрілу, наклав на тугий лук та вистрелив у самісінький центр темної постаті. Закричало чоловічим голосом, застогнало, і з кущів, до ніг Сколового коня, впав молодший син хана Улаш-огли, який теж старого тура підстерегти намагався.

Кинувся до нього Скол, та зайвим був його клопіт, бо стрілою пробив він хановому сину серце. Згадав Скол, про що попереджали Земля та Вода, Вітер та Вогонь, але було пізно.

Поклав Скол тіло загиблого на спину свого коня і повіз до хана. Скам'янів могутній Улаш-огли, побачивши улюбленого сина мертвим, і наказав закатувати Скола страшенною мукою. Мужньо витерпів Скол усі катування, а перед смертю попросив хана не винищувати рідний аул. Здивований стійкістю Скола, пообіцяв Улаш-огли не вбивати людей і не руйнувати селище. Тільки послав гінця до Котяна, щоб сповістив про волю ханську та передав лук із шаблею нащадкам мужнього чоловіка.

Сповістив гонець аульчан про смерть Скола, передав Котяну лук із шаблею – спадок для онука, і поїхав назад.

Як почула Діяна, що загинув її коханий, додому побігла, впала перед хворим сином на коліна, затужила, заголосила. Кинулася цілувати маленького Косака: "Один ти у мене залишився, любий!" – аж дивиться, а він вже й не дише. Підхопила дитя на руки, вибігла у степ, на пагорб високий і закричала:

– Вогню, Вогню! Спали вщент моє серце, врятуй його від болю нестерпного!

Піднялося полум'я до небес, загорівся курган, а Діяна стоїть, вогнем оповита, і не згорає.

Попрохала тоді у Води:

– Змий, Водо, мою пам'ять, щоб не пам'ятала я горя свого важкого, втрати своєї дочасної!

Почалася велика злива, вийшла з берегів ріка. Шаленіють хвилі, старі дуби з корінням виривають, але не змогли ті хвилі навіть з місця молоду жінку зрушити.

Благає Діяна у Вітра:

– Вітре, друже, підхопи своїм могутнім крилом мою тугу, розвій у піднебессі разом із життям загубленим!

Налетіла страшена буря, рвучкий вітер підхопив величезні каменюки і поніс їх, наче насіння кульбабок, а Діяна, із мертвим сином на руках, стоїть, не похитнеться.

Звернулася вона до Землі:

– Земле, матінко, змилосердья! Зроби так, щоб серце моє не відчувало болю, а душа – жалю від втрати гіркої, незабутньої!

Впали на Землю сльози Діяни і були вони такі жагучі, що здригнулася матінка Земля і прийняла жінку у свої обійми. Тільки і встигла Діяна

зітхнути: "Дякую!" – і... скам'яніла. Прибігли люди, дивляться: на пагорбі стоїть кам'яна баба, дитя до серця притискає. Старий Котян біля тієї баби як стояв, так і впав наче мертвий.

З часом люди звернули увагу: якщо піти до баби, про своє горе розповісти – все владнається. Відтоді почали половці робити кам'яних баб – копії тієї, найпершої, щоб просити у них щастя в коханні та щасливого життя для усієї родини, бо вірили: Діяна завжди допоможе, не залишить без уваги жодного сіромаху.

Я теж до Діяни ходив, щастя для України просив, волі – для народу. Що з того буде – подивимось, люди.

* За Омеляном Пріцаком.

** Аул (кош) – родини, які, в свою чергу, склалися з кривників 2-3-х поколінь та служників (полонені, бідні родичі тощо). Багаті аули могли не поступатися куреням.

*** Курень – складався з декількох родин-"кошей".